

TOKAT YÖRESİNDEN DERLENMİŞ HALK EDEBİYATI ÜRÜNLERİ

Dr. Ertuğrul YAMAN

Çok derin bir tarihi geçmişe sahip olmasına rağmen, pek az savaş gören Tokat, Anadolu'nun klasik şehirlerinden birisidir. Türk-İslâm eserlerinin en güzidelerini bağrında bulunduran güzel Tokat, pek çok tarafsız insanın övgüsüne mazhar olmuş; tarihin omuzlarına yüklediği sorumluluğu başarmış mukaddes bir beldedir. 5000 yıllık tarihi geçmişinde, hiç şüphesiz, en önemli dönemlerini Türklerin Anadolu'ya girmeleriyle birlikte son on asırda yaşamıştır. Bu gerçeği Tokat'taki Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerinden kolaylıkla anlamak mümkündür.

Tokat'ın pek az savaş görmesi, coğrafi bakımdan sapa sayılabilecek bir konuma yerleşmesi ve halkının özellikle Osmanlı devrinde devlete bağlı, uysal bir hareket tarzı sergilemiş olması sebebiyle kendine has özellikleri oldukça iyi korunmuştur. Anadolu'yu fetheden Türkün Oğuz kolunun pek çok boyunu Tokat'ta görmek mümkündür. Bugün bile 24 Oğuz boyunun bazıları köy isimleri olarak yaşamaktadır: "Kayı, Kayıcık, Döğer, Dodurga, Beğdili, Karkın, Bayındır, Çavundur, Salur, Eymür, Ala-yundlu, Yüreğir, Kınık, Kızık, Karaevli, Avşar"¹

Tokat yöresinde bunlar dışında bizim tespitlerimize göre, Karaçay-Balkar Türkleri, Kumuk Türkleri ve benzeri Türkler de yaşamaktadır. Çarıkısız, Kuşoturağı, Üçgözen, Sarıççek köyleri bu gruptandır. Ayrıca Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun verdiği bilgilere göre, özellikle Niksar ilçesinde Geygel yürükleri yaşamaktadır.² Bu arada yeri gelmişken Tokat'ta ve Türkiye çapında yaygın olan bir yanlışlığa dokunmaz istiyoruz. Türkiye'nin diğer bölgelerine olduğu gibi Tokat'a da Kafkaslardan göçmen gelmiştir. Ne var ki Kaf-

kaslardan gelenlerin bir kısmı Çerkez olduğu için, Kafkaslardan kim gelmişse hepsine Çerkez denilmiştir. Bu yaygın yanlışlık maalesef hâlâ düzeltilememiştir. Kafkaslardan Tokat'a Çerkezler de gelmiştir. Ancak her göç eden Çerkez değildir. Biz, yukarıda zikredilen Kuşoturağı, Çarıkısız köylerinin ağızları üzerine yüksek lisans tezi hazırlamış olan değerli arkadaşımız Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi Çetin Pekacar'a teşekkür borçluyuz. Adı geçen köylerdeki Kumuk Türklerinin ağız özelliklerini tespit etmiştir.³ Yukarıda üzerinde durduğumuza benzer bir yanlışlık da Afganistan'dan gelen ve Tokat'a yerleştirilen Türklerle ilgili olarak yaşanmaktadır. Halk pratik olarak bu insanlara "Afganlı" demektedir. Bu durumun pek çok sakıncası çıkabileceği için yüzde yüz Türkmen olan bu kardeşlerimizin böyle bir dışlayıcı adlandırmadan alıkonulması gerekir.

Buraya kadar kısaca Tokat'ın Türk boyları içindeki durumuna göz atıldık sonra, büyük bir çoğunluğu Oğuz grubuna mensup olan yöre insanının birtakım halk edebiyatı ürünlerine geçmek istiyoruz. Tokat ağız üzerine ilk ciddi araştırmayı daha doğrusu derlemeyi yapan yukarıda zikredilen Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'dur.⁴ Caferoğlu'nun bilgileri oldukça eski bir döneme ait bulunması sebebiyle bir hayli eskimiş olmakla beraber yine de önem taşımaktadır. Ayrıca mahalli derlemelerle pek çok ürünü bizlere kazandırmış bulunan Halis Cinlioğlu ve Cevat Altınok'u minnetle anmamız gerekir. Öte yandan Anadolu ağızları üzerinde çok önemli araştırmaları bulunan Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un Tokat ağızıyla ilgili güzel bir tebliğini de zik-

retmemiz gerekir.⁵ Bunların dışında kendi çapında yapılmış araştırma ve derlemelerle üniversitelerde yapılan tezler de mevcuttur. Biz, bu yazımızda Tokat'ın bazı köylerinden uzun yıllardır yaptığımız derlemelerde tespit ettiğimiz orijinal halk edebiyatı ürünlerini vereceğiz. Tokat'ın hangi yöresinden olursa olsun işittiğimiz her türlü mazlemeyi yazıp bir kenara koymuştuk. Özellikle, doğup büyüdüğümüz merkez Yazıbağı köyünden en başta annem Kadriye Yaman'dan duyduğum dinlediğim ürünleri; bunun yanında Küçük Yıldız, Büyük Yıldız ve Kızık köylerinden topladığımız malzemeleri burada değerlendireceğiz. İsimlerini zikrettiğimiz köyler başta olmak üzere genel olarak Tokat yöresinden derlediğimiz bu ürünlerin orijinal olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Hatta Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimlerle ilgili eserinden Tokat'la ilgili olanları tek tek incelenmiş ve bizim derlemelerimizle karşılaştırılarak daha önce derlenmiş olanlar alınmamaya özen gösterilmiştir.⁶ Şimdi, topladığımız halk edebiyatı ürünlerini belli bir tasnif esasında vereceğiz. Malzemeleri mümkün olduğunca orijinal imlâ ve telaffuzlarıyla yazmaya gayret edeceğiz.

Anlaşılması güç olabileceklerin açıklamalarını hemen yanlarında vermeyi uygun buluyoruz.

ATASÖZÜ VE DEYİMLER

1. Oddur ekmeğe bişüren (Ateştir ekmeği pişiren)

Gişidür gariyi; şişüren (Kocadır hanımı yücleten)

2. Gari vardur arpa unundan aş yapar

Gari vardur buğdayı termaş yapar (termaş: derme aş)

3. Azabdan alma maya (azab: hizmetkâr)

Ya daş olur ya gaya

4. Arpadan bişi olmaz (bişi: kalın hamur ekmeği)

Azabdan gişi olmaz

5. Gari vardur gişiyi yeşil yaprah eder

Gari vardur gişiyi gara toprah eder

6. Goca seldür, gari göldür

7. El dani eri olanın (El Kadar kocası olanın)

Harman dani yeri olur (harman kadar yeri olur)

8. Maşa gadar gocası olanın

paşa gadar hökmü olur

9. Nereye iki daş gosam bacam olur

Kime de vurursam gocam olur

10. İki kerpütç goysan bacan olur

Kime varsan gocan olur

11. Oğlan yer oyuna geder

Çoban yer goyuna geder

12. Ne gader gıtlıh olsa da

harmansız yıl olmaz

13. Gurahlıhdan gıtlıh olmaz

Yağarlıhdan gıtlıh olur

14. Ekmeği aca, suyu muhtaca ver

15. Ac it fırın yihar

16. Aç gulaâm, dinç gulaâm. (Aç kulağım, dinç kulağım)

17. Uzun gısa bir imiş

Eyvah ömrüm çürümüş

18. Bogün böyle galmaz;

bulgur tummana dolmaz: (tumman: şalvar)

19. Hatun getü ki beg doğura

20. Oha var sabah gırar (Oha (sözü) var sabanı kırar,

oha var öküz âler oha var (ki) öküz eğler)

21. Üzerine göğ gürlmek (Bereket için kullanılır)

22. Komuş yıhdığı gedüü bilur (Herkes hatasını bilir)

23. Susuzluğu gurumah (Şaşırp kalmak)

24. Öldü bahasına getmek

25. Deve düdük çalmaz

26. Danişa danişa deveyi gurda yedürmek

27. Garpuz kesmeyinen yürek ferâmaz.

28. Samanlığı dana tükedür

29. Zayınan vay olmah

30. Ahınan garayı seçmek

31. Ölü gözünden yaş, imam evinden aş çıhmaz

32. Evinde yoh bir içim gatih

Çalmın ocağı batuh

33. Ekmeğe fırıncıdan al, beş guruş fazla
ver

34. Ekmeğe fırıncıdan al, bi dene eksük al.

35. Bi goyun başı bişinciye gader,
elli dene guzu başı bişer.

36. Söyleme sırrın dostuna

Yerü gelür, ot dihar postuna.

37. Yük altında eşşek galur.

38. Terkeden süt çaharmah.

38. Samanı zaman satturur.

39. Gonülsüz namaz, goğlara yaramaz.

40. Ölüyü güntünde, tavuğu pininde. (pin:
kütmes)

41. Dağına gore gış vermek

42. Gavun doöl ki gıcını gohlyasın (do-
öl: değıl)

43. Belağe beslek gerek (beslek: hizmetçi,
uşak)

Kel başa şimşir darah

44. Yanır eşşeğe gümtüş gashağı

45. Öküz olmadan gope s..mah (gop: pis-
lik torbası)

46. Dilki sığmamış deluğune,
tikan bağlamış guyuğuna.

47. Örs dibinde mih bulmah

48. Bin bilürsen bi bilene danış.

49. Alçacuh eşşae binmek golaydur.

50. Gurtlar-gocayunca itler ürğan olur.

51. Çoh gezeh papuç p.. getürür.

52. Var yellüye yellüye, adın dönsün bel-
lüye.

53. Sürtük onmuş, yırth onmamış.

54. Kehliye darlıp yorganı ateşe atmah.
(kehli: kötü adam)

55. El elin ölüsüne dır dir diye ağlarmış.

56. Ölüm ölüm ya, hırlamaya ne gerek.

57. Eyiye dilersin vermez; kötüyü gınarsın
ahşamdan zabaâ sürmez. (zabaâ: sabaha)

58. Guzuyu güden gurdu görecek.

59. Altun getdi tucu galdi,
insan getdi pici galdi.

60. Canı sade yağ isteyen, (sade yağ: tere-
yağı)

komüş inâni cebünde gezdürsün. (inâni:
ineğini)

61. Döru gezdüm dost bulamadım,
E(ğ)rü gezdüm oynaş bulamadım.

62. Sofu soğan yemez, bulsa gabuunu go-
maz.

63. Anah ölah yarda, (ölah: oğlak)
anasuz ölah yerde oynar.

64. Her kütüğün başına garanca birikmez.

65. Enuni yalamaduh it olmaz. (enuni:
eniğini)

66. Dugünciyi dugüne ohu,
otur tummanığın ağımı bitle.

67. Delüyü dugüne ohumuşlar,
ohumu, yayımı neriye asayım demiş.

68. Bizim gelin halı getürür,
gendü serer gendü oturur.

69. Gütdüğü üç dene davar,
ıslığı dağları dutuyu.

70. Gomsu istemeyen, dağ başına çıhsın.

71. Çöp başında dövlet olmaz.

72. Yeşitemedüğün köyün berisinde
yatacaân.

73. İşinen dedigodu eşşek gibüdür,
sürersen geder, sürmezsen getmez.

74. Gan eden gandan geder,
gendüsü getmezse, evladı ondan geder.

75. Garına giren gazaçdur.

76. Cibırın gabadayısı

77. Altun adı tuc olmah (tuc: tunç)

78. Anası soğan, babası sarmusah.

80. Goca cevüz gocaduhça,
ışkın verür budaduhça. (ışkın: filiz)

81. Eşşek yemedüğü otu yerse,
ya başı ağırır ya dişi.

82. Eşşegen canı yanıncih
attan ileri geder.

83. Ağır bastımıydı yeğnik haviya çıkar.

84. Parası olan kâha yer, durur durur da-
ha yer.

85. Dedesi çäle yer, torunun dişi gamaşur.
(çäle: çağla)

86. Ahçe sayış öğredür, don yürüyüş.

87. Ortahlılı p.. yemekden
ayrı nergis gohlamah eyidür.

88. Eşşea yeyüp sıpayı azıh almah.

89. Ağız dili lal olup mayıl mayıl bahmah.

90. Üstü pallar, gannı gıllar.
 91. Ohunduğun yere erinme,
 ohumadığın yerde görünme
 92. Dirgene dayanamıyan porsuh harma-
 na girmez. (dirgen: harman aleti)
 93. Çoh salladam bilae,
 dolduramadım külae
 94. Dana biçikden, para buçuhdan.
 95. Yazın guru b.. gışa azıh.
 96. Bilmem gormem çoh gaza bela savar.
 97. Baba oğula bi bağ bağışlamış,
 oğul babaya bi sahlım üzüm vermemiş.
 98. Çoh gururıanma felek,
 ya halbur satan ya elek. (halbur: kalbur)
 99. Sel geder gumu galur.
 100. Gocasından söna yatahdan gahan av-
 ratdan,
 Tarifeyinen iş goren evlatdan
 Gamçıynan yürüyen atdan, hayır gelmez.

B. MANİLER

Allahısमारladık sizi
 Duadan unutman bizi
 İşallah gelürsek
 Görürük birbirimizi. (Veladaşma sözü)

Hoş geldin hoş otudun
 Hoş badeler getüdüñ
 Bura meclis yeridür
 Ne dedin de otudun? (Selamsız girenlere)

Deveyi duz öldürür
 Oğlanı gız öldürür
 Yiğidi gılıç kesmez
 Bi kötü söz öldürür.

Armut dalda ham galmış
 Orda benim nem galmış
 Şu benim delü gonüm
 Yıhılmış veran galmış.

Oğul oğul ahtadur
 Yük dibinde tahdadur
 Bi dilim ekmegüçün
 Gelin beni oynadur

Bahçalarda kimiyon
 Diksiniyom yemiyom
 Daha sözüñ ço(ğ) emme
 Utanıyom demiyom.

Sev seni seveni
 Yerlere yesken olsun,
 Sevmezse seni
 İsterse Mısır'a sultan olsun.

C. BEDDUALAR

Zabaâ çıhma (sabaha çıkma)
 Bayramın gara gelsin
 A(ğ)zın dilin kitlensin lâl ol
 Eğil dizim de, doğrul gozüm de
 Gozönünen gövdene ağla
 Yeşermiyesice
 Töremiyesice
 Gozü kör olmayacısä
 Cierini gap
 İliğinden ahsın
 Bunnundan fitil fitil gelsin,
 Gıran giresice
 Elin ayağın dobiliç olsun (Elin ayağın kırıl-
 rılsın)
 Ocaân söyünstün

Ç. YANILTAMACALAR

1. Su gattımısä
 Nabalı bize

Bu yanılmaca yörenin ağız özelliğiyle doğrudan ilgilidir. Aynı şekli edebi dille dahi söylesek, asıl düşünce yine de anlaşılmaz. Yani "Su kattım ise, vebali bize" şekli dahi kapalıdır. Çünkü ağız özelliğine dayalı bu yanılmacada ikili maksat hedeflenmiştir. Birincisi, süt satan bir satıcı doğrudan doğruya "Sütün içine eğer su kattıysam, vebali bize olsun" şeklindedir ki bu görünüşteki anlamdır. Asıl yanılmaca ise cümlelerin Tokat ağzındaki telaffuzuyla ilgilidir. Hadise gundan ibarettir: Musa adlı bir şahıs, sütüne su katmış olarak pazara gider. Pazarda sütü satarken söz oyunuyla "Su kattı Musa, vebali "biz"e" diyerek yakasındaki "biz" adı verilen çuvaldızı gösterir. Ağız özelliğinden faydalanarak hem ken-

disince yalan söylemekten güya, kurtulmakta hem de günahını "biz" adlı alete yüklemektedir.

2. "Özel bi tahsi dutdum. Tahsi şoferine beni filan yere götü dedim. Yolda kemsiye almycân dedim. Peki dedi. Tahsi şoferi yarı yolda gederkene bi adam aldı. İleri varduh. Adam endi. Ben şofere sordum. Niçin bu adamı aldın. Şofer döndü. O benim babam emme, ben onun oğlu dövlüm. Bu nasıl iş?" Cevap: Şoför bayan olduğu için ikinci binenin oğlu değil, kızdır.

D. HALK MASALLARI

1. Çobanın Hesabı

Ağanın bitâe (birisi) baharın başında, çobanın önüne yüz dene goyun gatmış. Güzün gelip çobandan hesap sormuş, hadi şu hesaba görek demiş. Oturmuşlar hesaba; çoban demiş: Yâmur yadı, gok çatladı; yetmişikisinin ödü patladı. Önden getdi beş tohlu, arhadan getdi beş tohlu. Onunu verdim gasaba onunu da gatma hesaba. Böylece yüz goyunun hesabını vermiş çoban (?)

2. Keloğlan

Babamın üç tûfâe varmış. İkişi gurmuş, birinin gundaa yômuş. Gundahsuz tûfâe alıp ava getdim. Gede get gede get üç dene gole vardım. İkişi gormuş, birinin suyu yoh. Susuz gole vardım ki üç dene ördek. İkişi ölmüş, birinin canı yoh. Cansuz ördâe gundahsız tûfâen vurdu. Gede get gede get getdim ki üç dene punar. İkişi gurmuş, birinden gan ahıy. Ganınan ördâe yudum. Gede get gede get getdim ki üç dene ev. İkişi yihuh, birinin döt duvarı yoh. Döt duvarsız evi aradım. bahdım ki orda üç dene gazan. İkişi giruh, birinin altı yoh. Altsuz gazanda ördâe bişüdü, yiyodum bi de bağrdular. Keloğlan baban ölmüş deyin. Artu (artık) neydek neydek, babama mëlüt edek dedim. Atmış batman duz aldım yetmiş batman pirc aldım. Deveye yukletdim, horuzu gucuma aldım. Gede get gede get yarı yolda devem yoruldu. Deveden endim. Horuza binip deveyi gucâma aldım. Gede get gede get oraya vardım ki ba-

bam ölmüş âhyorlar. Susun dedim. Hemen babama mëlüt edek dedim. Mëlüt ederkene bardılar ki Keloğlan horuzuñ sırtı yanır olmuş. Neydek neydek? Cevüz ekin dediler. Hemen cevüz bulduk, ekduk, eve geldük. Gine bağrdular. Keloğlan, horuzuñ sırtında goca bir cevüz aacı bitmiş. Cevüzünü gargalar yiye dediler. Neydek neydek? Hemen yerden bi kesek alıp atıydım altı uruplahh bi talla oldu. Hemen öküzleri cebime godum. Sabanı oğendereyi omzuma aldım. Ekdim, tapannadım. Bi de aradan zaman geçdi. Bardılar. Ekinini gargalar yiye dediler. Yerden galuca alıp atıydım, garga çaçı galuç biçdi, garga çaçı galuç biçdi. Yedi dene yığın oldu. Endim aşşâ. Harmanı suvadım. Geri gine öküzleir cebime godum. Gânıyı omzuma aldım çıhdım. Hemen sapı yükledük. Ara dara yığının teki yoh. Mâer (meğer) tekerin altında galmış. Hemen onu da bulduh yükledük. Düennedük, savurduh, eledük. İmama, kızire, sığırcıya, danacıya verdük. Altı fes tahılım çıhdı. Daha yiyom, daha yiyom.

DİPNOTLAR

1. Sümer, Faruk, **OĞUZLAR** (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.
2. Caferoğlu, Ahmet, "Sivas ve Tokat Ağzılarından Toplamalar" TDK yay. İstanbul, 1944.
3. Pekacar, Çetin, Türkiye Kumukları Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986. Ayrıca bkz. Pekacar, Çetin, "Tokat ve Sivas Yöresinden Derlenen Kumuk Türklerine Ait Sarınlar (Maniler)", K.B. Türk Folkloru, Ankara, 1988.
4. a.g.e.
5. Gülensoy, Tuncer, "Tokat Ağzının Anadolu Ağzları İçindeki Yeri" **Türk Tarihinde ve Kültüründe TOKAT**, Ankara, 1987.
6. Aksoy, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 3 cilt, TDK yay. 4. bası, Ankara, 1984.